

De Reformatie in IJsselmuiden

*Van pastoor Simon Johannes naar
predikant Wilhelmus Lanius Doccum*

door Bertil Brink

Tijdens de Reformatie moeten ook in IJsselmuiden de rooms-katholieke geestelijken het veld ruimen voor gereformeerde predikanten. De twee altaren in de kerk maken plaats voor een preekstoel en de rooms-katholieke praktijk voor de onvervalste gereformeerde religie. Eeuwenlang valt het kerkje onder het kapittel van de St. Lebuïnuskerk te Deventer. Vandaag de dag is de kerk van IJsselmuiden zo'n 440 jaar protestants binnen de classis Kampen. Meer dan vijftig verschillende predikanten hebben sindsdien de gemeente gediend.

Eigenlijk valt er over de Reformatie te IJsselmuiden niet veel te vertellen. Toch is er een laatste pastoor en is er een eerste predikant. Ook kunnen we de Reformatie te IJsselmuiden een plaats geven binnen de omstandigheden en gebeurtenissen van een bewogen tijd. En zo komt er toch een verhaal tot stand.

IJsselmuiden

Het oudste gedeelte van de huidige dorpskerk in IJsselmuiden, de toren met een schip van ongeveer 15 meter lang, wordt gedateerd rond het jaar 1200. Op het moment van de bouw van deze tufstenen kerk wonen er al enkele honderden jaren mensen op de hoog oprijzende rivierduin langs Het Meer, één van de mondingsarmen (of misschien ooit wel de hoofdstroom) van de IJssel. Het dorp heeft een zogenaamde 'muda'-naam, wat 'monding' betekent. De stenen kerk heeft vast een houten voorganger gehad, maar aanwijzingen daarvoor zijn er niet. De nederzetting wordt voor het eerst genoemd in een brief van bisschop Andreas uit 1133 als 'Islemuthen'.

Alexander Jager beschrijft in zijn boek *Middeleeuws Kampen* de ontstaansgeschiedenis van onze omgeving. Bewoning en/of ontginning van de rivierduinen langs de IJsseloever - denk aan Wilsum, Oosterholt, IJsselmuiden en Grafhorst - zal waarschijnlijk niet vóór het jaar 950 begonnen zijn. Maar aan

IJsselmuiden. Detail van de plattegrond van de stad Kampen en omgeving door Jacob van Deventer. 1557-1558. Historisch Centrum Overijssel. Kaartencollectie nr. 302.

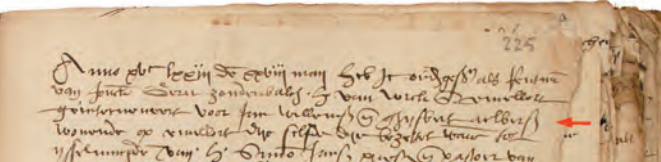
het eind van de 10de eeuw, nadat de landsheerlijke rechten over de nog onontgonnen gebieden bij de monding van de IJssel door de Duitse vorst aan de bisschop van Utrecht waren geschonken, werd de ontginning gestimuleerd. De relatief hooggelegen rivierduinen werden uitgekozen als nederzettingen, en dienden als basis voor het in cultuur brengen van de oostelijke IJsseloever.¹

Aanvankelijk is de kerk van Wilsum de moederkerk van de IJsselmuider parochie, maar al heel vroeg (wellicht rond 1350) wordt zij een zelfstandige parochie binnen het kapittel van St. Lebuïnus te Deventer. De kerk wordt gewijd aan de 3de-eeuwse heiligen Crispinus en Crispinianus. Zij zijn de patroonheiligen van de schoenmakers en leerlooiers en hun feestdag is 25 oktober. Van een flink aantal IJsselmuider pastoors is de naam bekend, maar ook niet veel meer dan dat. De oudste vermelding van een pastoor is die in het oorkondeboek van Overijssel, wanneer Grafhorst in 1333 stadsrechten krijgt: Jacob, pastoor van Yselmude, is daarbij aanwezig.²

Al heel vroeg telt de kerk van IJsselmuiden twee altaren, het ene is gewijd aan Sint-Elisabeth (de vicarie wordt voor het eerst vermeld in 1375), het andere aan Sint-Martinus (de vicarie wordt voor het eerst vermeld in 1389).³ De parochie kende afwisselend perioden van bloei en perioden waarin het gemeentelven minder floreerde.

Detail van de staf van de bisschop van Deventer. In 1570 vervaardigd voor de franciscaan Aegidius de Monte, die in dat jaar bisschop van Deventer werd. Op de nodus ('knoop') ziet men in nissen verguld zilveren beeldjes van heiligen, onder wie Aegidius en Franciscus. Bovenin staat Lebuinus, patroon van Deventer. De Latijnse tekst op de achterzijde betekent: 'Het is zaliger te geven dan te ontvangen.' Collectie Museum Catharijneconvent, Utrecht; foto: Ruben de Heer.

De acte uit inventarisnummer 1 van het Rechterlijk Archief IJsselmuiden. Bij het rode pijltje zien we staan: 'heer Simon Jansz priester en pastoor van Emelort'. Bron: Rechterlijk Archief IJsselmuiden, inv.nr. 1, fol. 225; foto: Annelies Onijis-Koetsier.

Pastoor Simon Johannes

De laatste pastoor van IJsselmuiden is Simon Johannes. Wanneer hij precies in IJsselmuiden wordt aangesteld is niet bekend. Simon wordt genoemd in de acta van de visitatiereis van bisschop Aegidius de Monte, die direct na zijn aanstelling in november 1570, als eerste bisschop van het nieuwe bisdom Deventer, alle parochies van zijn bisdom bezoekt. Zijn bisschopsstaf is bewaard gebleven. In juni 1571 doet De Monte IJsselmuiden aan.⁴ Omdat in dit visitatierapport bij de gegevens over de parochie van IJsselmuiden de naam van Alexander de Emst is doorgehaald en 'Pastoor Symon Joannis' daarvoor in de plaats geschreven is, zal hij vast rond of kort na deze visitatie zijn benoemd.

Simon is ook pastoor van Emmeloord geweest. Dat weten wij uit een acte uit het Rechterlijk Archief IJsselmuiden.⁵ Hierin vraagt 'Heer Simon Jansz

De afvoer van een piscina in de zuidoostelijke buitenmuur van het koor van de Dorpskerk te IJsselmuiden. Het meest bijzondere overblijfsel uit de periode van vóór de Reformatie. Een piscina is een nis in de koorwand naast het altaar met daarin een bekken dat wordt gebruikt voor de handwassing van de priester voor de mis en voor reiniging van zijn vingers en van het gewijde vaatwerk na de communie. Het bekken is uitgerust met een afvoerpijp die rechtstreeks naar buiten loopt. Zo laat men 'Gods water over Gods akker lopen...'.
Foto: Bertil Brink.

priester en pastoor van Emmeloort' op 28 mei 1573 aan de kerkmeesters op Emmeloord nog 20 gulden die hij tegoed heeft vanwege gelezen missen. Op advies van 'die van IJsselmuiden' wordt deze zaak voor het gerecht van IJsselmuiden behandeld.

Bruno Klappe schrijft in zijn boekje over de pastoors, predikanten en vuurstokers van het eiland Schokland het volgende: 'In 1572 werd de kerk te Emmeloord door de Watergeuzen geplunderd en de pastoor verdreven.'⁶ Het is mogelijk dat Simon Johannes enige tijd in beide parochies heeft gewerkt, maar Schokland al snel heeft moeten verlaten. Het kan ook zijn dat hij pas in IJsselmuiden is aangesteld na zijn vlucht naar het vasteland. Dat zou betekenen dat de doorhaling en toevoeging in de acta van de visitatiereis van De Monte echt van een latere datum is.⁷

Voor Simon Johannes zijn de IJsselmuider jaren een ingewikkelde tijd. Vanwege de intensieve handel met Duitsland 'Luthert' het al vele jaren in onze omgeving. Vooral in de stad Kampen, waar verboden boeken worden gedrukt en verkocht en waar hagenprediker Jan Arentsz binnen én buiten de stad het evangelie heeft gepredikt, is er ruimte voor de nieuwe leer.

De IJsselmuidenaren zien natuurlijk ook wel wat er allemaal om hen heen gebeurt. De spanningen op het wereldtoneel, politiek én kerkelijk, lopen op. Politieke verwickelingen zullen de meeste invloed gehad hebben op de uiteindelijke keuze voor de Reformatie. We weten niet precies welke positie de bestuurders van het dorp, de drost, de schout en de erfgenamen hebben ingenomen in de kerkelijke en politieke verwickelingen. Het is ook de vraag in hoeverre de bevolking er behoefte aan had om de oude en vertrouwde religie vaarwel te zeggen. Wat we wel weten is dat de overgang naar de Reformatie niet van het ene op het andere moment heeft plaatsgevonden en wellicht laat men in IJsselmuiden voorlopig Gods water over Gods akker lopen. In de nabijgelegen stad Kampen is er al vanaf 1572 een Gereformeerde Kerk, maar waarschijnlijk is er tot 1579 geen moeite gedaan het naburige dorp IJsselmuiden te winnen voor de nieuwe leer. En zolang hier nog geen (eigen) predikant werkzaam is, zal er niet veel van 'het nieuwe geloof' tot de mensen zijn doorgedrongen.

Pastoor Simon Johannes komen we in 1577 voor het laatst in de boeken tegen.⁸ Er zijn in IJsselmuiden nagenoeg geen geschreven bronnen bewaard uit de jaren 1578 tot 1583. Misschien is de pastoor rond 1578 al vertrokken naar het oosten van Overijssel? In de zomer van 1579 is er in het oude Markenboek trouwens nog wel sprake van: 'door karckenspraecke verwittiget worden', dus dat zou betekenen dat de gemeente nog wel samenkomt.⁹

Tussen Simons vertrek uit IJsselmuiden en de komst van de eerste gereformeerde predikant valt een periode zonder eigen 'zielzorger' en staat de pastorie leeg. Of er in deze tijd af en toe nog een waarnemend pastoor is geweest, is niet met zekerheid te zeggen. Het is ook goed denkbaar dat vanwege de oorlogstoestanden een normaal kerkelijk leven op het platteland rond de steden van Overijssel niet mogelijk was. Wel heeft het klooster op de Sonnenberg in Oosterholt tot in 1580 bestaan, maar of deze broeders van dit (Kamper) klooster ook bemoeienis met de kerk(diensten) van IJsselmuiden hebben gehad is niet bekend.

Op een gegeven moment duikt Simon Johannes op in Oldenzaal. Deze stad blijft tijdens de Tachtigjarige Oorlog overwegend katholiek en in Spaanse handen. Vlak voor of in 1583 is hij te Oldenzaal overleden.

De 'pastorie van IJsselmuiden' heeft verschillende kerkelijke goederen in haar bezit.¹⁰ Onder andere een erf genaamd Tjshuis, liggende in Linderte onder Raalte. De pachter van het erf geeft daarvoor veertien mudden rogge per jaar. Dit erf wordt in

1583 genoteerd in het 'Quohier der bezittingen van 's konings vijanden in Salland'.¹¹ Het gaat om een register 'van erven, landerijen, thienden en jaarlijkse pacht, van die toebehoren aan vijanden en rebellen van de majesteit (de koning), die in steden, landen en plaatsen wonen of anders ook vertrokken zijn'. De Koning van Spanje wil namelijk de bezittingen 'der rebelle onderdanen' verbeurd verklaren. Het register vermeldt bij dit erf het volgende: pachter Hermen verklaart 'die pacht van den jaere LXXXJ aan heer Sijmon pastoer van Ijsselmuiden toe Oldenzeel onlangs gestorven' betaald te hebben.

De opbrengsten van de pastorie van Ijsselmuiden moeten, net als alle andere opbrengsten uit de goederen van de kerken in Nederland die nu protestants geworden zijn, toevallen aan de 'financiering' van de protestantse eredienst. Deze opbrengsten worden geïnd door de rentmeester van Salland. Toch komen nog lang niet alle inkomsten bij deze rentmeester terecht, omdat bepaalde personen en instanties niet erg mee willen werken.

Oldenzaal is in de periode 1580-1626 overwegend rooms-katholiek en blijft dit ook omdat de stad in Spaanse handen is. Vandaar dat Simon Johannes naar Oldenzaal is vertrokken, wellicht kon hij zijn werk daar hervatten. Misschien hoopt hij dat deze situatie tijdelijk is, maar voor hem loopt alles anders. Over Oldenzaal wordt geschreven: 'Veel mensen komen om, door oorlogsgeweld, maar vooral ook door de pest die in 1582 in alle hevigheid woedt.' Hoe dan ook, in 1583 wordt opgetekend: 'Sijmon, pastoer van Ijsselmuiden toe Oldenzeel, onlangs gestorven.'

De Reformatie in onze streek

De gelovigen van Ijsselmuiden zijn vrij lang verstoken geweest van een eigen voorganger. Het is onduidelijk hoe het kerkelijk leven in de periode 1578-1582 in het dorp heeft gefunctioneerd. Of misschien moeten we zeggen: niet heeft gefunctioneerd. Want is er eigenlijk wel kerkelijk leven mogelijk geweest gezien de 'barre oorlogsomstandigheden'? De Reformatie vindt in Noordwest Overijssel plaats aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog. Geen tijd om je druk te maken om kerkelijke zaken, zou je zeggen. Maar de aanleiding voor de in 1568 begonnen oorlog, met als doel de bevrijding van het Spaanse regime, is eigenlijk net zo goed een reactie op de onderdrukking van de hervormingsbeweging en dus ook een strijd om de godsdienst. In de wereld rondom Ijsselmuiden is dus zeer veel aan de hand.

De stad Kampen wordt in 1572 in naam van Willem van Oranje ingenomen door graaf Van den Bergh.¹² Na deze gebeurtenis komt er gedeeltelijke godsdienstvrijheid en wordt er, met name door de soldaten van de graaf, flink

huisgehouden in kerken en kloosters. Deze periode is echter maar van korte duur. Na drie maanden vertrekt Van den Bergh weer en wordt de katholieke religie 'gerestaureerd'. De stad Kampen valt (weer) onder Spaans gezag en de graaf laat hier veel haatgevoelens achter. De achterblijvende gereformeerden, die al hun verworvenheden weer moeten inleveren, krijgen het nog moeilijker dan voorheen. Maar we weten dus, zie het voorgaande, dat IJsselmuiden dan nog rooms-katholiek is en ook nog even blijft.

In het jaar 1578 heeft de staatsgezinde Overijsselse stadhouder Rennenberg de steden Kampen en Deventer veroverd (of heroverd). Nadat ook Zwolle zich bij de Opstand heeft aangesloten, valt Overijssel grotendeels onder Staats gezag. In deze periode komt er voor de protestanten meer en meer ruimte om hun geloof te belijden. Uiteindelijk mondt dit alles vanaf 14 oktober 1578 uit in de officiële religievrede. De spanning is zeker niet weg, maar rooms-katholieken en gereformeerden leven in betrekkelijke vrede binnen één gemeenschap. Burgers worden gedwongen elkaar te respecteren en beide religies functioneren naast elkaar.

De Gereformeerde Kerk gaat zich steeds meer en beter organiseren. In de stad Kampen functioneert vanaf 1579 een kerkenraad en er wordt hard gewerkt aan de uitbreiding van de Gereformeerde Kerk. In datzelfde jaar wordt rond Pasen voor het eerst het Heilig Avondmaal gevierd en in september wordt de eerste vergadering van de kerken 'van den lande van Overijssel' gehouden, het begin van de provinciale synode. Vanaf januari 1580 is er een officiële classicale indeling. De provincie kent drie classes, namelijk Kampen, Zwolle en Deventer; IJsselmuiden valt onder de Classis Kampen. In werkelijkheid hebben deze classes niet als zodanig kunnen functioneren en nemen de gemeenten in de drie genoemde steden waar nodig classicale taken op zich, zoals bijvoorbeeld het examineren van een pastoor die predikant wil worden. In de tijd direct na de Reformatie worden de zaken in IJsselmuiden zodoende aangestuurd door de predikanten van de stadsgemeente Kampen. Gedurende de periode van religievrede nemen de spanningen toch hand over hand toe, zeker binnen de stadsmuren van Kampen. Uit alle macht wordt geprobeerd de gemoederen rustig te houden. Over en weer worden steeds vaker vernielingen gepleegd en de magistraat heeft de handen vol aan 'de twyspalt der burgeren'.

In hoeverre er in deze tijd bij de mensen aan de overkant van de IJssel al iets is doorgedrongen van de 'nije lere' is niet bekend. Wel is aan te nemen dat men in het dorp op de hoogte was van de kerkelijke gebeurtenissen en ontwikkelingen in het stedelijke Kampen.

Impressie van het exterieur van de Dorpskerk van IJsselmuiden ten tijde van de Reformatie. Volgens overleveringen waren de romaanse vensters 'hoog en onregelmatig geplaatst'. De toren en het oudste schipgedeelte dateren hoogstwaarschijnlijk uit de 12de eeuw. Een latere verlenging van ongeveer 4 meter heeft een spitsboogvenster. In de 14de eeuw is een gotisch koor aangebouwd met grotere vensters en steunberen. Rond 1630 is het dak verhoogd en in 1848 krijgt de kerk een eerste transept, grote gietijzeren ramen en een toegang in de toren.

Tekening: Gerrit Korenberg.

Maart 1580

De politieke en godsdienstige ontwikkelingen komen in maart 1580 in een stroomversnelling. Graaf Van Rennenberg zorgt voor veel onrust door naar de Spaanse kant over te lopen. Deze ommezwaai brengt een grote schok teweeg, maar heeft voor de gereformeerden het gunstige gevolg dat de rooms-katholieken in Overijssel voortaan breed gewantrouwd worden.

Het verraad in 1580 van de rooms-katholieke stadhouder Rennenberg bewerkt het omgekeerde van wat wellicht beoogd is. Hij krijgt hiermee namelijk de provincie niet terug in het Spaanse kamp. Integendeel, wie rooms is wordt verdacht en meer en meer gehaat. Van toen af aan was rooms een synoniem voor Spaans.¹³ Politieke aspiraties hebben naar alle waarschijnlijkheid velen een 'liefhebber van de gereformeerde religie' doen worden, of zelfs lid van de gemeente ter plaatse. Maar of het gelovig hart dit alles inhoudelijk wel zo snel kon bijbenen is maar zeer de vraag.

In dezelfde maand maart van het jaar 1580 breekt alsnog in onze omgeving een Beeldenstorm uit en nemen de gereformeerden de kerkgebouwen in bezit. Wat dit in de stad Kampen voor gevolgen heeft, weten we uit de beschreven kerkgeschiedenis. Vele vooraanstaande katholieken, waaronder de pastoor, zien zich gedwongen de stad te verlaten. De hervormden krijgen het heft in handen en ook de beschikking over de kerkelijke bezittingen.

Wat er toen in IJsselmuiden is gebeurd, is onbekend. Er zijn geen overle-

De Beeldenstorm van 1566. Een groepje mannen trekt een heiligenbeeld van Petrus uit een nis in de muur, andere beelden worden op de grond kapotgeslagen. Tekening van Jacob Buys. 1784-1789. Pen en penseel in grijs. Bron: <https://www.rijksmuseum.nl/en/collectieon/RP-T-00-1397>.

veringen van het verwijderen van de roomse inventaris. We vinden geen enkele aanwijzing in het oudste Markenboek, dan wel in het archief van het schoutambt IJsselmuiden. Ook de meer algemene geschiedschrijving zwijgt grotendeels over de gebeurtenissen in het dorp. We vinden alleen vermeld dat in het naastgelegen Oosterholt door burgers uit de stad het Kartuiser-

klooster (met kapel) wordt geplunderd en met de grond gelijk gemaakt. Dat zal, zeker ook voor de IJsselmuidenaren, een indrukwekkende gebeurtenis zijn geweest.

We gaan er maar vanuit dat ook in IJsselmuiden, zo dicht bij de stad Kampen gelegen, in maart 1580 definitief wordt of is gekozen voor het protestantisme. In de directe omgeving heeft de organisatie van de reformatische beweging inmiddels behoorlijk vorm gekregen. In hoeverre de gereformeerde religie in het dorp op dat moment daadwerkelijk voet aan wal kreeg, weten we echter niet.

In de acta van de Overijsselse Synode van 1580 wordt opgetekend: ‘Opdat die lere des Evangelii ock up den dorpen haren loep hebben mach, is fur guet ingesehen dat van des synodi wegen an den drosten van Sallant mit den anderen junckeren der reformierder religiën thostendich sal geschreven werden, dat sie na haren vermogen datselvige in ’t werck tho stellen willen arbeiden und dar men gude fruchten verwachtett reformiren.’¹⁴

Dit artikel in de acta spreekt over de zorg die er is met het oog op de dorpen. De predikanten van het eerste uur, voornamelijk nog werkzaam in de steden, vinden het van belang dat de plaatselijke overheden eraan meewerken om zo spoedig mogelijk ook de gemeenschappen op het platteland te bereiken met de gereformeerde religie. Er wordt nota bene gerekend op medewerking van dezelfde drosten die nog in 1566 van hogerhand werden vermaand voorzorgsmaatregelen te treffen, opdat de oproerige beweging in onze provincie zou kunnen worden voorkomen en ‘dat men niet langer uit de steden naar buiten op het platteland ging om de nieuwe predikanten te horen’.

Dominee Wilhelmus Lanius

Pas aan het eind van het jaar 1582 krijgt IJsselmuiden zijn eerste eigen predikant: Wilhelmus Lanius. De predikanten van het eerste uur zijn echte pioniers. Zij dragen er zorg voor dat het kerkelijk leven in de regio op calvinistische leest geschoeid wordt. Kerkelijke archieven van IJsselmuiden uit deze periode zijn niet bewaard gebleven. Lanius komt niet voor in de acta van de Provinciale Synode van Overijssel en/of Gelderland. Classicale acta zijn er pas vanaf 1596. Gelukkig weten we toch iets over deze eerste predikant uit andere bronnen.

De eerste schriftelijke vermelding van dominee Lanius vinden we in de Acta

Hervormde Kerk te Hauwert anno 2020. Foto: Bertil Brink.

van de Nationale Synode te Dordrecht, gehouden in 1578.¹⁵ Wilhelmus Lanius Doccum, 'Verbi Minister in Hauwert', ondertekent op 27 mei 1578 een kredietbrief waarmee de classis Hoorn drie broeders zendt naar de Nationale Dordtsche Synode. Aan de hand van deze vermelding weten we dus dat Wilhelmus Lanius in 1578 predikant is van de Noord-Hollandse gemeente Hauwert, uit de Classis Hoorn. Gegevens over zijn leven vóór dit jaar zijn ons onbekend.

Omdat zijn naam in de provinciale acta van Noord-Holland, zowel in 1578 als in 1588, Wilhelmus Lanius Doccum luidt en hijzelf ook deze naam gebruikt als schrijversnaam in zijn boek over de belegering van Steenwijk, is het aannemelijk dat deze predikant afkomstig is uit het Friese Dokkum. In het voorwoord van het genoemde boek schrijft Lanius: '[...] wat ick mijn onwetene joeget in Friesland hebbe overgebracht.' Hier is dus sprake van een jeugd in Friesland. De naam Wilhelmus Lanius zal een verlatijnsing zijn van de naam Willem Laan, gebruikelijk voor die tijd.

Het is niet bekend of Wilhelmus een predikant van het eerste uur is geweest of dat hij eerder pastoor was. Ook is niet bekend waar hij gestudeerd heeft.

Wel wordt hij aangemerkt als een betrouwbare predikant.

In de acta van de Provinciale Synode van Noord-Holland, gehouden van 15 tot en met 18 september 1578 te Amsterdam, lezen we in artikel 22: ‘Opt versoek van die van die van Vollenhove, doer Cornelium Jellium, dienaer tot Enchuysen, alhier aen den broederen gedaen om eenen dienaer te mogen becoemen voer den tyt van omtrent veertien daegen by hem tot opbouwinge van den coninckrycke Jesu Cristi te dienen, twelcke die broeders (als haer aengenaem) nyet afslaende hebben besloten, dat Wilhelmus Lanius, dienaer tot Hauwert, derwaerts gesonden sal worden ende behoirlycken aldaer tot opbouwinge van den rycke Christi sal arbeyden geduerende den tyt voerscreven.’¹⁶

Wat is hier aan de hand? Lanius wordt door de Provinciale Synode van Noord-Holland voor een periode van ongeveer veertien dagen naar Vollenhove gezonden, om te helpen bij het opbouwen van het Koninkrijk van Jezus Christus aldaar. Vollenhove heeft namelijk hulp gevraagd aan de Provinciale Synode van Noord-Holland bij de opbouw en organisatie van de gereformeerde godsdienst.¹⁷

Na de tijdelijke hulpverlening in 1578 is Lanius teruggegaan naar Noord-Holland, waar hij vervolgens in of kort na 1578 de gemeente van Hauwert verwisselt voor die van Lutjebroek, binnen de Classis Enkhuizen. Noord-Holland, veilig voor de Spanjaarden, heeft al sinds de omwenteling van 1572 een gevestigde gereformeerde kerk.

Steenwijk

De *Naemketen der predikanten*, door Arnold Moonen opgesteld omstreeks 1700, vermeldt bij de kerkelijke gemeente van de stad Steenwijk het volgende: ‘Wilhelmus Lanius, beroepen zo het schijnt van Lutjebroek 1580 en ter oirsaeke van den overval der Stadt door de Spaenschen onder Taxis 1582 vertrokken naer Ijsselmuiden.’¹⁸ Wilhelmus Lanius wordt dus in 1580 vanuit Lutjebroek te Steenwijk beroepen en neemt dit beroep aan. Voor Steenwijk en omgeving is hij geen onbekende vanwege zijn werkzaamheden in 1578 in de kop van Overijssel. Ongeveer twee jaar heeft Lanius Steenwijk mogen dienen. Maar ook buiten Steenwijk is hij actief. Zo draagt de Provinciale Synode van Overijssel van 1581 hem op om samen met de predikanten van Kampen, Zwolle en Deventer ook in Hasselt de Reformatie gestalte te geven. Tevens wordt op diezelfde vergadering aan de gemeente Steenwijk, en daarmee ook aan haar predikant, verzocht Johannes Henrici Covardensis te helpen bij zijn komst naar Steenwijkerwold.¹⁹

De titelpagina van Lanius' boekje *Die belegeringe, besettinge ende ontsettinge der stad Steenwijk*.
 Collectie Historisch Centrum Overijssel.

Van 18 oktober 1580 tot 23 februari 1581 vindt de belegering van de stad Steenwijk door de Spanjaarden plaats. In deze periode wordt het leven beheerst door beschietingen, aanvallen, uitvallen, verdedigen en hongerslijden. Er vallen vele doden ten gevolge van oorlogsgeweld en pest. De toenmalige stadssecretaris spreekt zelfs van zevenhonderd slachtoffers.

Over de moeilijke periode van de belegering van Steenwijk schrijft de predikant het 26 pagina's tellende verslag *Die belegeringe, besettinge ende ontsettinge der stad Steenwijk, in Sticht van Overijssel, Anno 1580 beginnende opten 18 octobris, eindigende den 23 Februarij, anno 1581*,²⁰ dat ook in druk is verschenen.

In een van de geschiedschrijvingen vinden we nog de mededeling dat do-

minee Lanius in de zuidbeuk van de Grote Kerk te Steenwijk een eigen graf bezit. Het is goed mogelijk dat hij dit graf voor zijn vrouw of voor een kind kocht. Het graf is niet meer te vinden. In de jaren 1970-1980 is de Grote Kerk grondig gerestaureerd, waarbij verscheidene zerken niet meer op de oorspronkelijke plek zijn terecht gekomen of zelfs zijn vernietigd. Uit zijn boek over de belegering komen we over de gezinsomstandigheden van de familie Lanius niet meer te weten dan wat hij schrijft bij de datum van 17 januari 1581: 'Die vijandt heft een mael gheschooten op die Kijckgaeten van den Thoorn, twelcke [de kogel - BB] in des Predicants huijs op zijns vaders bedde is ghevallen; die cloot woech ruijm zes pont.' We maken hieruit op dat de pastorie wellicht dichtbij of tegen de kerk aan heeft gestaan en dat vader Laan bij de familie inwoonde.

Vlucht

De periode waarin Lanius in Steenwijk werkzaam is, wordt in 1582 plotse-ling afgebroken, omdat op 15 november van dat jaar de stad door verraad (opnieuw) in handen van de Spanjaarden valt. Iedereen die protestants is en kan vluchten wijkt uit, onder andere naar Kampen en Utrecht. Ook Lanius verlaat Steenwijk en vertrekt naar veiliger oorden. Dat is in die tijd het wes-telijke deel van de kop van Overijssel. Wilhelmus Lanius komt uiteindelijk terecht in IJsselmuiden.

In het boek *De reformatie te Kampen* van F. van der Pol lezen we: 'Als Steenwijk in november 1582 door de Spanjaarden wordt ingenomen wijkt een drietal (in de boeken met name genoemde) gereformeerde burgemeesters alsook een zestal vrouwen uit naar Kampen. In de pastorie bij de Buitenkerk vin-den deze mensen tijdelijk onderdak. De pastorie van dominee Holstech is een drukbezochte en veelgebruikte opvang. De dominee krijgt er in 1582 zelfs een onkostenvergoeding voor van het stadsbestuur.' [...] den predicant Caspar Holstech te geven 25 gulden, dewijle hij sich an hoer edele beclaecht hadde van voele anvallens tot sijnen huysse, soe van predicanten als andere guede luyden".²¹

Hoewel het dus alleszins aannemelijk is, dat dominee Lanius eerst vlucht naar de stad Kampen en misschien wel tijdelijk onderdak krijgt bij dominee Holstech, is hij niet permanent binnen de stadsmuren gebleven. Hij wordt namelijk niet als lidmaat en/of avondmaalsganger in Kampen genoemd. Het is aannemelijk dat de Kamper predikanten (dat is eigenlijk de Kamper Clas-sis) hebben besloten dominee Lanius naar IJsselmuiden te zenden.

Dit lijkt opmerkelijk. In de stad Kampen werken op dat moment drie predi-

kanten, te weten: Caspar Holstech, Johan Berendtsz. en Hendricus Schonenburch. Op de particuliere synode van 2 oktober 1581 te Alkmaar verschijnt 'een ouderlinck van Campen, voerstellende de groote noot aldaer en begeerde, dat de gemeeynte mochte van eenen oprechten en vroemen dienaer versorcht worden'.²² Op dit verzoek wordt positief gereageerd en aan Kampen wordt een 'leenpredikant' afgestaan voor veertien dagen. Deze predikant kan dan eventueel worden beroepen, maar dat gebeurt om bepaalde redenen niet. Tot begin 1584 moet Kampen het blijven doen met drie predikanten. Hoewel Lanius dus vlucht naar Kampen, waar ze vinden dat de gemeente in grote nood verkeert, wordt hij toch onmiddellijk doorgezonden naar IJsselmuiden. Dat Lanius 'eenen oprechten en vroemen dienaer' is (zoals men die begeert) staat buiten kijf en is inmiddels wel gebleken. Maar, wellicht is men er ondertussen achter dat deze buurgemeente eveneens toe is aan een eigen predikant, opdat immers: 'die lere des Evangelii oock up den dorpen haren loep hebben mach'.

Die belegeringe, besettinge ende ontsettinge der stadt Steenwijk

In het voorwoord van zijn boek met het verslag van het beleg van Steenwijk geeft dominee Lanius ons een blijk van wat er leeft in zijn hoofd en hart. De pure geschiedschrijving wordt ingeleid door enkele woorden die echt bij een dominee passen. Bij alle gebeurtenissen betreft hij de hand van God in de geschiedenis.

Samengevat komt het hierop neer: God, die rechtvaardig is, slaat ons vaderland met de roede van de oorlog en houdt de vijand dikwijls niet tegen (de oorlog is een regelrechte straf van God). Toch is het ongetwijfeld zo, dat de vijand kan worden weerstaan als ons vaderland zich zal laten leiden door de reine leer van het heilige evangelie. Al is het helaas zo, dat ons volk al lange tijd besmet is met veel zonden als onchristelijke praktijken en antichristelijke afgoderij, om van andere geheime en openbare zonden maar te zwijgen. Maar om de vertoornde Heere te verzoenen en de straf te ontlopen en de onredelijke vijand tegen te staan, is het nodig dat het volk de oude gehoorzaamheid des duivels verlate en met ware boete, in oprecht geloof de eeuwige Koning Jezus Christus begint te dienen en met reine gebeden hem gaat aanroepen.

Met allerlei voorbeelden uit de Bijbel wordt dit principe kracht bijgezet. Gezien het feit dat Steenwijk uiteindelijk van de vijand is verlost, mag men volgens Lanius aannemen dat het de wil van God is dat de vijand wordt weerstaan/bestreden (hij rechtvaardigt de oorlog) en dat men hem ook wel kan overwinnen, voor zover ons vaderland eendrachtig de middelen gebruiken wil.

Haatdragend is de dominee niet. Aan het slot van zijn beschrijving van het beleg bidt hij de almachtige Hemelse Vader of de graaf van Rennenberg een Paulus mag worden, of hij 'den Heeren moeghen te voeten vallen, en in Christie Jhesu ten jonghesten daeghe, met blijtschap moeghen voor den strenghen gherichte Godes, verwerpen die eeuwighe Vreuchde, durch onsen eenighen Heijlandt Jhesum Christum, die daer in der eeuwicheijdt moet gheloevet ende gepreesen sijn, Amen'.

Zijn boekje over het beleg heeft Lanius met name geschreven opdat het een voorbeeld voor andere steden mag zijn: om de vijand te bestrijden is het nodig God van harte te dienen en Hem ook alle lof en eer te geven. Ter bemoediging geeft hij de lezers de woorden uit Psalm 34 de verzen 18 en 19 mee: 'Die Heere is nae by dien, die eens gebroken geests zijn: en helpet dien, die een verslaghen gemoet hebben: Die Rechtveerdige moet veel lijden, doch de Heere helpt hem uit dien alle.'

Komst naar IJsselmuiden

Bij het opstellen van zijn *Naemketen der predikanten* heeft Arnold Moonen gebruik gemaakt van diverse bronnen. Naast de acta van de Provinciale Synodes en Classes, ook allerlei overleveringen, aantekeningen en geschiedschrijvingen van verschillende predikanten en geleerden. Bijvoorbeeld 'de aantekeningen van wylen den godtvruchtigen Heere Joannes Brele,

Up den dorpen. Zicht op IJsselmuiden vanaf de Baan rond 1900. Ansichtkaart. Collectie SNS Historisch Centrum.

Ysselmuiden:

Wilhelmus Lanius; gekomen van Steenwijk / na de obezrompeling dier Stadt door Derbugo / 1582. vertrokken naer Elburg / 1583.
Jakobus Strydonk, geweezen Pastoor te Zwartevelde / beroepen / 1583, vertrokken naer Bloksyl (300 het schynt) 1584.
Hermannus Gerardi, beroepen / 1587.
Hermannus Antonii Vos, anberg Bierman, beroepen / 1587. in combinatie met Willem doch naderhant in deezen dienst alleen gebleven / 1593.
Joannes Petri, in den dienst gebonden / 1611.
Joannes Roothuisius, Thom. Fil. beroepen / 1619. vertrokken naer Zwolle / 1624.
Joannes Guilelmus Stephani, Guil. Fil. beroepen / 1625. vertrokken naer Epe / 1630.

Ⓞ

Jo.

Het eerste deel van de gegevens betreffende IJsselmuiden in het boek de *Naemketen der predikanten* van Arnold Moonen. Bron: <https://books.google.nl/?hl=nl>.

Predikant te Ysselmuiden, uit last der Classe van Kampen gemaekt', zoals Moonen in zijn voorrede schrijft. Wellicht komen de gegevens van Moonen over Lanius uit deze verloren gegane aantekeningen voort? Brele is overigens predikant te IJsselmuiden geweest van 1661 tot 1702.

De eerste predikant van IJsselmuiden is dus volgens Moonen W. Lanius, de beschrijver van het beleg van Steenwijk door Rennenberg, die in 1582 van Steenwijk naar IJsselmuiden gaat en al in 1583 naar Elburg vertrekt. IJsselmuiden heeft z'n eerste predikant gekregen 'dankzij' het oorlogsgeweld in Steenwijk en niet na een keurige beroepingsprocedure. In deze begintijd worden predikanten trouwens veel vaker door synode of classis her- en derwaarts gestuurd.

Omdat er geen kerkelijk stukken van de gemeente van IJsselmuiden van deze periode bewaard zijn gebleven en Lanius ook niet wordt genoemd in de acta van de Provinciale Synode, is het heel moeilijk iets zinnigs over het werk van deze eerste predikant van IJsselmuiden te schrijven. Overigens, ook het bewaard gebleven archiefmateriaal van het schoutambt IJsselmuiden (Oud Rechterlijk Archief) heeft, zoals gezegd, een flink hiaat in deze periode.

Oorlogsgeweld

Vanwege het oorlogsgeweld is de situatie in Overijssel in de jaren tachtig van de 16de eeuw bijzonder moeilijk geweest. Vooral de bevolking op het platteland heeft het moeten ontgelden.

Een enkele bron geeft hier en daar een aanwijzing van wat er zich in en rond IJsselmuiden heeft afgespeeld. Al heel snel na het verraad van Rennenberg en de overgang tot het protestantisme komen we in het archief van Ridderschap en Steden op de datum 30 juni 1580 een resolutie tegen waarin melding wordt gemaakt van het schrijven van een brief ‘an den luytenant bevelhebber ende soldaeten binnen Hattem’.²³ In deze brief schrijven Ridderschap en Steden, op verzoek van de IJsselmuiden schout Jacob Joncker, over de onterechte gevangenneming van de schout en zij doen een verzoek tot onmiddellijke vrijlating onder borgtocht. Wat is er precies gebeurd? Helemaal duidelijk is het niet, temeer omdat deze resolutie deels moeilijk te lezen is en ook omdat de tekst gek genoeg niet is afgemaakt. De ‘Erenstfeste manhafte und erbare guede vrunde, die schultes van Ysselmuyden Jacob Joncker’ is gevangengenomen vanwege een onterechte aanklacht. Zijn huis is verbrand en hij heeft zich met vrouw en kinderen ‘onder den blauwen hemel moeten verbergen’. Hij geeft aan nergens bij betrokken en nimmer handdadig te zijn geweest en verder is hij bereid om verantwoording af te leggen aan al zijn aanklagers.

In het Markenboek van IJsselmuiden lezen we tussen de regels door hoe moeilijk de situatie in IJsselmuiden is geweest. In het begin van het jaar 1583 is ‘Willem Jansen, coster, gecoemen bij den erfgenamen van Isselmuden’.

Koster Willem Jansen

Iemand die alles intens heeft beleefd en op zeer korte afstand heeft mogen meemaken is koster Wilhelmus Joannis van Hagenstein, die van 1560 tot ongeveer 1585 koster van de kerk is geweest. In het oudste deel van het archief van het schoutambt van IJsselmuiden komen we deze Willem Jansen tegen als koster, als keurnoot en zelfs een enkele keer als onderschout. Waarschijnlijk is hij ook - en misschien wel vooral - de schoolmeester van ons dorp geweest.

Willem heeft een bijzondere periode in de kerkgeschiedenis meegemaakt. In 1571 begroet hij bisschop Aegidius de Monte op zijn visitatiereis in het (toen al) eeuwenoude kerkje van IJsselmuiden. Samen met de pastoor zal hij diep gebogen hebben voor deze hooggeplaatste geestelijke. Trouw staat hij al jarenlang de pastoor in alle dingen terzijde. Maar tijden veranderen: de pastoor vlucht of wordt verdreven, Willem blijft.

Misschien zorgt hij er wel voor dat veel kerkelijke activiteiten blijven doorgaan. Willem is één van de eersten geweest die zijn naamgenoot, dominee Wilhelmus Laninus, in 1582 heeft verwelkomd. De Reformatie is iets wat mensen als koster Willem 'overkwam'. De kans is groot dat hij het allemaal lastig heeft gevonden, al die veranderingen. Bij de komst van dominee Laninus in 1582 heeft IJsselmuiden - en dus ook Willem - weer een eigen zielenherder. IJsselmuiden is (op papier) protestants, al zijn de zorgen nog niet voorbij.

Hij komt daar om afspraken te maken over de opbouw van zijn woning. 'Alzoe durch groete onverstandt ende quade luyden Isselmuiden is verbrandt, is daer Willem Jansen, coster toe Isselmuiden, zijn huis mede verbrandt.'²⁴ Het platteland heeft in die tijd vaak te maken met kleine groepen rondtrekkende soldaten. Aangezet door een haperende voedselbevoorrading en slechte soldijbetaling stropen zij al rovend, plunderend en brandstichtend het platteland af. Hoewel dit zich voornamelijk in Salland afspeelt, ontkomt kennelijk ook de omgeving van Mastenbroek en IJsselmuiden hier niet helemaal aan. Moeilijke beslissingen moeten daarom door de overheden worden genomen. Er wordt een veldleger voor het gewest gevormd en voor zover het platteland niet voldoende kan worden beschermd, worden veel nog in gebruik zijnde huizen en bezittingen verbrand. Het strategische doel hiervan is dat de vijand zo min mogelijk middelen tot onderhoud kan vinden op zijn strooptochten, de zogenoemde 'tactiek van de verschroeiide aarde'. De boeren op het platteland, tot het uiterste getergd door al het oorlogsgeweld, sluiten zich veelal aaneen. Voor hen is iedere soldaat een vijand, ongeacht of hij Spaans of Staats is, en zo zijn veel slecht betaalde en stropende krijgslieden door boeren vermoord. Hier hebben overigens de IJsselmuidenaren niet aan deelgenomen, want de afgevaardigden van de 'gemeijne huijsluijden' van IJsselmuiden, Oosterholt en Sandberg verklaren voor de gedeputeerden van de Raad van Kampen, dat zij aan de moorddadige feiten in Mastenbroek niet meegedaan hebben, noch daarmee iets te maken hebben gehad. Daarom mogen deze lieden dan ook 'vrij, veilig en onbelet en onverhindert uit en in Kampen komen, handelen, wandelen en wederkeren'.²⁵ Al met al is het heel goed mogelijk dat er in de periode, zo kort na de Reformatie, in IJsselmuiden nauwelijks sprake is geweest van een rustig en ordelijk burgerlijk en kerkelijk leven. We lezen namelijk, in slechts één kort zinnetje, dat door 'quade luyden Isselmuiden is verbrandt'. Daarnaast blijkt uit de hiaten in de verschillende boeken, dat ook de ambtenarij volledig

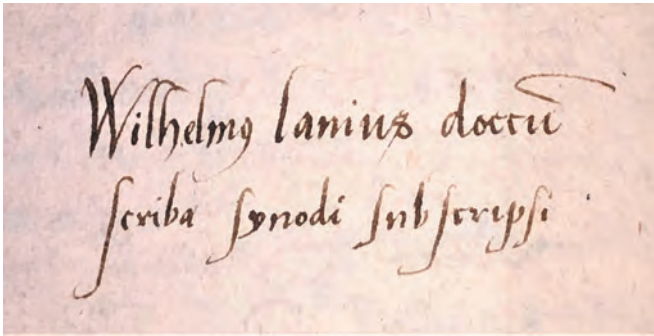
heeft stilgelegen. In de stad Kampen wordt ondertussen een ‘vastelle en bedelldach’ (biddag) afgekondigd, ‘Godt almachtich biddende dat Sijn toernige handt van ons genedelicken affgenoemen moege worden en welvaert ende voirspoet deses landes verlenen wille’.²⁶

Hoe ‘de provincie in deze tijden, ten gevolge der inlegering van krijgsvolk, zoo door vrienden als vijanden heeft moeten lijden’ blijkt ook uit het uittrekkel van de omslag over de kerspelen in Overijssel, tot onderhoud der garnizoenen te Deventer in december 1585.²⁷ Alle dorpen en kleine steden worden hierin opgesomd. Op een bepaald punt staat er: ‘Dat drostambt van Isselmuyden, dewyle dat selve meestendeels verloopen ende leedich is, sal nae gelegenheit des tydes niet meer connen opbrengen dan f 126,50’. Ook deze laatste aanwijzing over de gevolgen van het oorlogsgeweld spreekt voor zich. De bewoners van het platteland in de provincie blijven vanwege de oorlogsomstandigheden nog vele jaren rooms. Het platteland ligt namelijk in de frontlinie tussen de Staatse IJsselsteden en het Spaanse Twente en kan dus niet op een veilige manier bewerkt worden door predikanten. De dorpen, kort bij de steden gelegen, zijn echter wel vrij snel overgegaan tot de Reformatie. Zalk krijgt in 1581 een eigen predikant, IJsselmuiden in 1582 en Wilsum in 1587. Mastenbroek en Genemuiden daarentegen moeten het nog tot halverwege de jaren negentig zonder dominee doen.

De kans dat dominee Lanius, evenals zijn opvolgers, zijn onderkomen heeft gehad binnen de stadsmuren van Kampen is groot. In de stad is het vele malen veiliger dan daarbuiten. Vanuit Kampen is het dorp goed te bereiken en te bewerken en ook de andere opdracht, het zorg dragen voor de vestiging en organisatie van het calvinisme in deze regio, kan vanuit Kampen, in samenwerking met de predikanten en de kerkenraad daar, plaatsvinden. En zo komt de dominee heel wat keren over de brug!

Vertrek naar Elburg

Reeds in het erop volgende jaar 1583 vertrekt Lanius naar Elburg. Ook hier is hij de eerste predikant. In Elburg blijft hij tot 1587, wanneer hij terugkeert naar zijn vroegere gemeente Lutjebroek. Ook uit de jaren te Elburg is ons niets overgeleverd. In de *Geschiedenis der Nederlansche Hervormde Kerk* uit 1822 halen we nog de volgende passage: ‘Na de Harderwijksche gemeente werd die van Hattem ten jare 1580, en die van Elburg ten jare 1583 gesticht. De eerste vaste predikant te Hattem was Johannes Sander en te Elburg Wilhelmus Lanius. In de meeste dorpen werden vervolgens de hervormde gemeenten eerst gesticht door wettige predikanten tegen het laatst der eeuw; en

De ondertekening door scriba Wilhelmus Lanius Doccum van de acta van de particuliere synode van de kerken van Noord-Holland, gehouden op 10 mei 1588 te Haarlem. Bron: J. Reitsma en S.D. van Veen, *Acta der Provinciale en Particuliere Synoden. Deel I* (Groningen 1892) 86. Foto: Bertil Brink.

dit geschiede toen nog zeer langzaam.²⁸ Pas in 1587 en 1588 komen we zijn naam weer op papier tegen. Lanius is dan, zoals gezegd, opnieuw predikant van Lutjebroek binnen de classis van Enkhuizen.

De Staten van Holland nodigen in 1587 twaalf van haar voornaamste predikanten uit, onder wie Wilhelmus Lanius, 'predikant tot Lutkerbroek', om te spreken over de welstand van het land met het oog op de oorlog.²⁹

De acta van de particuliere synode van de kerken van Noord-Holland op 10 mei 1588 te Haarlem, worden opgetekend door scriba Wilhelmus Lanius Doccum.³⁰ Aan het begin staat in de presentielijst vermeld dat uit de classis Enkhuizen zijn verschenen: 'Guillielmus Lanius, dienaer tot Luttekebroeck [...]'. En dat is de laatste keer dat Lanius in de archieven opduikt. In Lutjebroek overlijdt Wilhelmus Lanius in het jaar onzes Heeren 1592.³¹

Het vervolg

Inmiddels is Jacobus Strijdonck in de loop van het jaar 1583 Lanius opgevolgd als predikant van IJsselmuiden. Strijdonck is een pastor die zijn hele werkzame leven heeft gediend in de kop van Overijssel en heel wat plaatsen heeft aangedaan. Tot in het jaar 1579 is hij pastoor in Zwartsluis. Dan krijgt de Reformatie ook vat op hem, studeert hij en wordt geëxamineerd en aangenomen 'tot den dienst'. Via IJsselham is hij naar IJsselmuiden gekomen en is daar tot eind 1584/begin 1585 gebleven, wanneer hij naar Blokzijl vertrekt. Dominee Hermannus Gerardi volgt hem in datzelfde jaar op.

Als Hermannus Vos in 1587 wordt bevestigd als vierde predikant van IJsselmuiden (overigens in combinatie met Wilsum) breekt een stabielere periode aan. De kerkelijke structuren zijn duidelijk, het evangelie is 'geland' in de harten van de dorpelingen en het oorlogsgeweld neemt gelukkig af. Meer dan vijftien jaar zal deze predikant IJsselmuiden dienen en bouwen. De Re-

Stratenaambordje van de Van Dokkumstraat in IJsselmuiden. Foto: Bertil Brink.

formatie is dan geschiedenis, al heeft deze wel diepe sporen nagelaten. Uiteraard zijn er inwoners van IJsselmuiden die niet zijn overgegaan naar de protestantse kerk. Zij blijven trouw aan de Rooms-Katholieke Kerk en hebben het lange tijd moeilijk. In Kampen komen zij in schuilkerken bijeen, totdat in 1810 de Buitenkerk in gebruik kan worden genomen. Pas in het jaar 1857 wordt de rooms-katholieke parochie IJsselmuiden gesticht door aartsbisschop Johannes Zwijsen en is toegewijd aan Onze Lieve Vrouw Onbevleete Ontvangen. Een eigen kerk wordt in 1859 gebouwd en zestig jaar later herbouwd.³²

Twee straten

Als een blijvende herinnering aan deze bijzondere tijd en vooral ook aan de twee hoofdrolspelers in een deel van de kerkgeschiedenis van IJsselmuiden, zijn twee straten naar hen vernoemd. De 'Simon Johannesstraat' verwijst naar de laatste pastoor en de 'van Dokkumstraat' naar de eerste predikant van IJsselmuiden. In de jaren zeventig van de vorige eeuw, wanneer de Zandberg wordt volgebouwd en straten een 'historische naam' krijgen, wordt gevolg gegeven aan dit aardige idee. Het is een eenvoudig gebaar, waarachter echter, zo blijkt uit dit artikel, een complexe geschiedenis schuilgaat.

Noten

1. Alexander Jager, *Middeleeuws Kampen, de ruimtelijke en economische structuur van de stad aan de hand van archeologische, bouwhistorische, numismatische en historische bronnen* (Kampen 2015).
2. Stadsarchief Kampen, toegang 00006, Stadsbestuur Grafhorst, 1433-1811, inv.nr. 8, Akte van verlening van stadsrecht door bisschop Jan van Diest (afschrift uit de 16de eeuw).
3. Gegevens verkregen uit ongepubliceerd onderzoeksmateriaal van Annelies Onijs-Koetsier.
4. R.E. Hattink, *Acta visitationis dioecesis Daventriensis, ab Aegidio de Monte factae 1571* (Zwolle 1886) 41.
5. Kees Schilder, *Rechterlijk Archief IJsselmuiden*, inv.nr. 1, fol. 225 (Kampen 2012).
6. Bruno Klappe, *Pastors, predikanten en vuurstokers van het eiland Schokland* (Urk 1993).
7. Circulerende verhalen (zonder bronvermelding) over ene pastoor Simon Janszoon van Ens die in 1576 overgaat tot het Calvinisme, zijn, voor zover ik kan nagaan, uit de lucht gegrepen. Zoals in: L.J. Rogier, *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en de 17e eeuw* (Amsterdam 1947); de informatie is (zonder bronvermelding) ook te vinden op de websites <http://www.flevolandergoed.nl/> en <http://www.schoklanddoordeeeuwenheen.nl/>
8. Schilder, *Rechterlijk Archief IJsselmuiden*, inv.nr. 1 fol. 300v.
9. Historisch Centrum Overijssel (verder HCO), toegang 0157, Marken in de provincie Overijssel, inv.nr. 1519, fol. 1. Aangelegd in 1604. Bevat inschrijvingen vanaf 1539.
10. Gegevens verkregen uit ongepubliceerd onderzoeksmateriaal van Annelies Onijs-Koetsier.
11. *Quohier der bezittingen 's konings vijanden in Salland opgemaakt in 1583* (Zwolle 1880) 32.
12. Veel informatie komt uit: F. van der Pol, *De reformatie te Kampen in de zestiende eeuw* (Kampen 1990).
13. Huib Noordzij, *Handboek van de Reformatie. De Nederlandse Kerkhervorming in de zestiende eeuw* (Kampen 2003).
14. J.G.J. van Booma, 'Acta van de Overijsselse synode van 1580', *Nederlands Archief voor kerkgeschiedenis* 61 (1981) 75-83.
15. 'Acta ofte handelinghe des Nationalen Synodi der Nederlandischen Duytschen ende Wal-schen Kercken, soo wel inlandischen als uutlandischen, begonnen te Dordrecht den 3en junii ende gheeyndicht den 18 des selfden maents in den jare 1578' in: D. Nauta en J.P. van Dooren (red.), *De Nationale Synode van Dordrecht 1578. Gereformeerden uit de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden bijeen* (Amsterdam 1978)142-184.
16. *Acta der Provinciale en Particuliere Synoden, gehouden in de noordelijke Nederlanden gedurende de jaren 1572-1620. Deel I: Noord-Holland 1572-1608*, verzameld en uitgegeven door J. Reitsma en S.D. van Veen (Groningen 1892) 60.
17. In oktober 1578 zijn ook enkele predikanten uit Gelderland naar Vollenhove gekomen, die bereid zijn om een tijdlang in Noordwest Overijssel te helpen bij de vestiging van het calvinisme en de gereformeerden te organiseren in gemeenten met een eigen kerkenraad. Onder hen is Willem Alberts, eertijds pastoor te Steenwijkerwold.

18. Arnout Moonen, *Naemketen der predikanten, die, van de Hervorming der kerken aen tot het jaer 1709 toe, in de gemeenten, die onder de vier classen van het Overijsselsche Synode behooren, het euan-gelium bedient hebben* (Deventer 1807) 80.
19. J. ter Steege, 'Willem Lanius te Steenwijk (1580-1582), een pionier', in: P.H.A.M. Abels e.a. (red.), *De kerk in de kop. Bouwstenen tot de kerkgeschiedenis van Noord-West Overijssel* (Delft 1995) 117
20. Wilhelmus Lanius Doccum, *Die belegeringe, besettinge ende ontsettinge der stadt Steenwijk, in Sticht van Overijssel, Anno 1580 beginnende opten 18 octobris, eindigende den 23 Februarij, anno 1581* (Steenwijk 1581).
21. Van der Pol, *De reformatie te Kampen*, 329.
22. Reitsma en Van Veen, *Acta der Provinciale en Particuliere Synoden. Deel I*, 86.
23. HCO, Statenarchief, toegang 0003.1 inv.nr. 2, fol. 70.
24. HCO, toegang 0157, Marken in de provincie Overijssel, inv.nr. 1519, fol. 13.
25. S. Elte, 'Kampen van Rooms-Katholiek tot Calvinistisch. Van ongeveer 1530 tot ongeveer 1580', *Verslagen en Mededeelingen der Vereeniging tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandsch Recht* 67 (1952) 132.
26. Van der Pol, *De reformatie te Kampen*, 332.
27. 'Betrekking van Overijssel tot de Generale Staten en de Unie van Utrecht', *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* 13 (1848) 97.
28. A. Ypeij en I.J. Dermout, *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk. Deel II* (Breda 1822) 87.
29. G. Brandt, *Historie der Reformatie en andere kerkelyke geschiedenissen, in en ontrent de Nederlanden. Deel II* (Amsterdam 1677) 725.
30. Reitsma en Van Veen, *Acta der Provinciale en Particuliere Synoden. Deel I*, 144.
31. Melchior Veeris, *Kerkelyk Alphabeth behelsende de naemen van al de leeraren, die onder het synodus van Noord-Holland zedert de Reformatie van het jaar 1566 tot in dit loopende jaer 1705 den kerkendienst bekleed hebben: en nu vermeerdert met een vervolg, tot aen het jaer 1711* (Amsterdam 1711) 86.
32. <https://thomasakempisparochie.nl/kerklocaties/o-l-v-onbevleete-ontvangenis-ijsselmuiden/geschiedenis-olvoo/>